

PUBLIKACIJOS

V. VALENTINAVIČIUS

A. TOINBIO ISTORIOSOFIJA

Žymus anglų istorikas Arnoldas Džozefas Toinbis (Arnold Joseph Toynbee) yra vienas ryškiausių vadinamosios spekuliatyvinės istorijos filosofijos atstovų. Jis nagrinėjo civilizacijų atsiradimo, jų evoliucijos dėsningumus, savo samprotavimus grįsdamas plačiais lyginamaisiais skirtingų istorinių bendrijų tyrimais. Jo istorijos teorija yra labai detalizuota ir itin sudėtingos struktūros, su daugybe atsišakojimų bei papildymų. Linijinė istorijos koncepcija su žmonijos pastovios pažangos kreive ir optimistinėmis prognozėmis neturi nieko bendra su toinbiška skirtingų kultūrų suklestėjimo bei nuopuolio analize ir lengva misticismo ir religinio idealizmo skraiste vėlyvuosiuose jo veikaluose.

A. Toinbis gimė 1889 m. Londone. Baigė Baliolo koledžą Oksforde. Nuo 1912 iki 1915 metų jis dirbo tame pat koledže jaunesniuju dėstytoju, o nuo 1919 iki 1925 metų — Londono universitete Bizantijos ir šiuolaikinės graikų literatūros ir istorijos profesoriumi. Po to iki 1955 m. A. Toinbis dėstė visuotinę istoriją Londono ekonomikos mokslų mokykloje. Tuo pat metu (1925—1955) jis buvo Karališkojo tarptautinių santykių instituto vadovu ir instituto leidžiamos „Tarptautinių santykių apžvalgos“ („Survey of international affairs“) redaktoriumi bei aktyviu autoriumi.

A. Toinbis — Oksfordo, Birmingemo ir Prinštono universitetų garbės daktaras, Londono Karališkosios draugijos narys. Jis buvo ne tik „kabinetinis“ mokslininkas, bet ir „praktikas“, daug keliavo, yra buvęs net karo korespondentu. 1919 ir 1946 metais A. Toinbis dalyvavo — kaip britų delegacijos narys — Paryžiaus taikos konferencijose. Kaip Artimųjų Rytų specialistas, jis daug metų buvo aktyvus Anglijos užsienio reikalų ministerijos bendradarbis. Mirė 1975 m.

Pasaulinę šlovę A. Toinbis pelnė kapitaliniu veikalu „Istorijos tyrimas“ (A Study of History.—Oxford, 1934—1961, v. 12). Šio darbo išpopuliarėjimo pradžią galima nurodyti ir tiksliau: 1946 m. buvo išspausdintas sutrumpintas pirmųjų tomų variantas, parengtas D. Somervelo. Kiti tomai plačiosioms masėms žinomi irgi iš adaptuoto varianto (A Study of

History: Abridgment of Volumes I—X, D. C. Somervell.—Oxford, 1946, v. 1—6; 1957, v. 7—10).

Sumanymas parašyti šį veikalą kilo Pirmojo pasaulinio karo pradžioje, kai A. Toinbis pastebėjo šokiruojančius graikų—romėnų civilizacijos ir šiuolaikinės Europos raidos sutapimus. Jam toptelėjo mintis, kad panašias paraleles galima rasti ir kitur, nes gali būti, kad tai, ką mes vadiname civilizacija, yra tam tikra žmonių visuomenės rūšis, ir skirtingi šios rūšies atstovai savo įvairiose istorijose gali įkūnyti tą patį vystymosi būdą ar principą.

Beginstant šioms idėjoms, A. Toinbis susipažino su O. Špenglerio „Europos saulėlydžiu“, kuriame aptiko daugelio savo spėjimų patvirtinimą. A. Toinbis galutinai įsitikino, kad bendrumai civilizacijos mastu svarbesni negu bendrumai nacijos mastu. Savo ruožtu civilizacijos nesudaro vieningos istorijos. Istorija — kelios atskiros linijos, kurių bendrą tėkmę galima aprėpti tik „sinoptiniu“ žvilgsniu — lyginamuoju metodu. Kitais aspektais O. Špenglerio pažiūros jam nepriimtinos — civilizacijų skaičius (aštuonios) aiškiai per mažas, kad būtų galima daryti toli siekiančius apibendrinimus. Priežastys, kuriomis O. Špengleris aiškina kultūrų atsiradimą ir išnykimą, nepakankamos. O. Špenglerio mąstymas, varžomas apriorinių dogmų, kartais įžūliai nesiskaito su faktais. A. Toinbis linkęs savo mąstymą varžyti faktais. Jam priimtinesnis empiristinis požiūris ir aiškinimas, pagrįstas istoriniu patyrimu verifikuojamomis hipotezėmis. A. Toinbis ne kartą yra pabrėžęs, kad jo metodas iš esmės induktyvinis. Jo tikslas — moksliskai (gamtos mokslų prasme) nagrinėti istorinę žmonių veiklą arba bent patikrinti mokslinio požiūrio galimybes. Tokių tyrimų pradiniai elementai turi būti civilizacijos, žmonių visuomenės kaip visumos, kuriose Vakarų nacionalinės vertybės — tik fragmentai, aiškinimui nereikšmingi dydžiai. Skirtingai negu O. Špengleris, A. Toinbis tvirtina radęs dvidešimt vieną esamą ar buvusią civilizaciją. Skirtumus ir santykius tarp jų A. Toinbis vadina oikumeniškais, skirtumus ir santykius vienos civilizacijos viduje — provincialiais, arba periferiniais. Civilizacijos — svarbiausias istorinio proceso struktūrinis elementas, todėl jų identifikavimas — pagrindinis istoriko uždavinys. Identifikuojamas tyrimas atliekamas su tam tikrų kategorijų pagalba. „Afilijacijos“ (arba „išsūnijimo“) kategorija apibūdina civilizacijų įpėdinystės ryšius (pvz., krikščionybės ir graikų—romėnų civilizacijos santykius). Kita kategorija — „primityvi visuomenė“ — apibrėžia tai, kas dar netapo civilizacija. Civilizacijų afiliacijos santykius apibūdina „tarpuvaldžio“, arba „neramių laikų“, sąvoka (pvz., tamsieji viduramžiai). Vienos ar kitos civilizacijos žlugimo ir afiliacijos varomosios jėgos esančios „vidaus proletariatas“ (pvz., krikščionys) ir „išorinis proletariatas“ (barbarai), „kūrybinės mažumos“ (provincijų gyventojai) ir „dominuojančių“ (romėnų) opozicija. Svarbiausios kategorijos — „visuotinė valstybė“ ir „visuotinė bažnyčia“. Tai simptomiškiausi vienos ar kitos civilizacijos brandumo požymiai. Su šių kategorijų pagalba A. Toinbis aprašė dvidešimt vieną kultūrą, mė-

gino rasti jų atsiradimo, klestėjimo ir žlugimo priežastis bei dėsningumus. Toliau „Istorijos tyrime“ svarstoma universalių valstybių ir universalių tikėjimų prigimties problema, kontaktų tarp civilizacijų laike ir erdvėje klausimai, taip pat mėginama įvertinti Vakarų civilizacijos perspektyvas.

Civilizacijų, kaip istorinio proceso svarbiausių struktūrinių elementų, išskyrimas reikalauja jų individualizacijos ir izoliacijos. Pavyzdžiui, reikia tiksliai pasakyti, kur baigiasi graikų—romėnų ir prasideda krikščioniškoji civilizacija. Taip pat kyla klausimas, kaip nustatyti besivystančių individualizuotų civilizacijų tapatumą. Anksčiau minėtos kategorijos nepakankamai paaikškina tiek pastovius, tiek kintamus atskiros kultūros momentus. Šie sunkumai vertė A. Toinbį švelninti civilizacijų izoliuotumą, iš esmės keisti istorijos koncepciją. Du paskutiniai „Istorijos tyrimo“ tomai vadinami „Pataisymais“ („Reconsiderations“). Juose A. Toinbis atsako į kritiką ir žymiai koreguoja savo pažiūras. Civilizacijos jau ne atskiros srovės, o vieno medžio šakos. Lokaliniai bendrumai turi tendenciją virsti globaliniais. Istorija, tekanti atskirų civilizacijų vagomis, pasak A. Toinbio, galų gale turi iškelti, suformuluoti vieną pasaulinę civilizaciją su viena pasauline religija. Krikščionybei šiame procese pranašaujamas ne paskutinis vaidmuo, o šiuolaikinių Vakarų pagimdytos technikos ir mokslo raida imama kaip nepriklausoma nuo atskirų civilizacijų ir kaip vienijantis faktorius, kuriame A. Toinbis išvelgia ir žmonių žūtis pavojų.

A. Toinbio civilizacijų teorija atsirado kaip alternatyva mechanizmui, plokščiam pozityvistiniam evoliucionizmui ir „europocentrizmui“. Ji kreipia akis į atskirų tautų bei šalių istorinės raidos savitumą, bet suabsoliutina šią ypatybę, todėl nepajėgia išvelgti visuomenės raidos dėsningumo, jos pažangos objektyvaus pobūdžio.

Skaitytojui siūlomas A. Toinbio kūrybos fragmentas yra atskiras straipsnis, bet jis gana proporcingai atspindi jo svarbiausio veikalo stipriąsias ir silpnąsias puses, netgi minėtų pažiūrų evoliuciją, todėl gali būti kukli artimesnės pažinties su šiuo istoriku pradžia.